

SA'DÎ-İ ŞÎRÂZÎ'DE BAZI TASAVVUFÎ KAVRAMLAR*

SOME SUFI CONCEPTS IN SA'DI SHIRAZI

METİN KAYALIOĞLU-HALİM GÜL

İMAM-HATİP – PROF. DR.

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI – KARABÜK ÜNİVERSİTESİ

İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ

mkaya106@hotmail.com – halimgul@karabuk.edu.tr

Öz:

Makale, Sa'dî-i Şîrâzî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî düşüncelerini ihtiva etmektedir. Hayatı ve tasavvufî düşüncelerinden önce makalemizin giriş kısmında, yaşamış olduğu dönemin siyasi, tasavvufî ve ilmî durumlarıyla ilgili bilgi verilerek konunun daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. Çünkü müellifin hayatını, yaptığı seyahatleri anlayabilmek için bulunduğu yüzyılın sosyal ve siyasi durumunu araştırmak oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda Şîraz'da doğup yaşaması hasebiyle o dönemde Şîraz'a hükmeden Salgurlu hanedanıyla olan ilişkilerinden bahsedilmiştir. Sonraki kısımlarda ilk olarak Sa'dî-i Şîrâzî'nin doğumu, çocukluğu, babasıyla olan anıları, ders aldığı hocaları, ilim tahsili, seyahatleri ve Mevlâna ile görüşmesi ele alınmıştır. Özellikle bu bölümdeki bilgiler müellifin kendi eserlerinde aktardığı bilgilerden hareketle verilmeye çalışılmıştır. Çünkü en sağlıklı ve sahih bilgi bizzat müellifin vermiş olduğu bilgidir. İkinci olarak, Sa'dî-i Şîrâzî'nin tasavvufî konular hakkındaki görüşleri tasavvufî kavramlar ışığında incelenmiştir. Bunlar tevbe, zikir, nefis, aşk ve rızâ kavramlarıdır. Sa'dî-i Şîrâzî'nin tasavvufî kavramlarla ilgili görüşlerinden önce kavramların sözlük ve ıstılah anlamları verilerek, ayet ve hadis-i şeriflerle desteklenmiş ve konu ile ilgili tasavvuf ehlinin görüşleri kısaca verildikten sonra Şîrâzî'nin konuyla ilgili düşünceleri verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Sa'dî-i Şîrâzî, Bostân, Sûfî, Gülîstân.

Abstract:

The article contains the life, works and Sufi thoughts of Sa'di Shirazi. Before his life and Sufi thoughts, in the introduction part of our article, information about the political, Sufi and scientific situations of the period he lived in was given and a better understanding of the subject was provided. Due to the fact that he was born and lived in Shiraz, his relations with the Salghur dynasty, which ruled Shiraz at that time, were mentioned. In the following sections, Sa'di Shirazi's birth, childhood, memories with his father, the teachers he took lessons from, his science education, his travels and his meeting with Mevlana were discussed. Secondly, Sa'di Shirazi's views on Sufi issues were examined in the light of Sufi concepts. These are the concepts of repentance, dhikr, nafs, love and sustenance. Before Sa'di Shirazi's views on Sufi concepts, the dictionary and Islamic meanings of the concepts were given, supported by verses and hadiths, and the opinions of the people of Sufism and scholars on the subject were included.

Keywords: Sufism, Sa'di Shirazi, Bostan, Sufi, Gulistan.

MAKALE TÜRÜ ARTICLE TYPE	GELİŞ TARİHİ RECEIVED	KABUL TARİHİ ACCEPTED	YAYIN TARİHİ PUBLISHED	ORCID NUMARASI ORCID NUMBER
Araştırma Makalesi/Research Article	11.09.2024	25.11.2024	31.12.2024	0000-0001-5503-3115 0000-0002-9173-5509
İNTİHAL/PLAGIARISM		DOI NUMARASI/DOI NUMBER		
Bu makale intihal tarama programıyla taranmıştır. This article has been scanned via a plagiarism software.		https://doi.org/10.62188/ilahiyat.1542785		
ATIF/CITE AS				
Kayaloğlu, Metin – Gül, Halim. "Sa'dî-i Şîrâzî'de Bazı Tasavvufî Kavramlar / Some Sufi Concepts in Sa'di Shirazi". <i>ilahiyat 13</i> (Aralık/December 2024): 137-150.				

* Bu makale Metin Kayaloğlu'nun Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak Halim Gül danışmanlığında yapılan "Sa'dî-i Şîrâzî'nin hayatı ve tasavvuf anlayışı" isimli tezden üretilmiştir.

GİRİŞ

XIII. yüzyılda yaşamış olan Sa'dî-i Şîrâzî, Fars edebiyatının önemli şairlerinden biridir. Yaşamış olduğu dönemde hayatını, yaptığı seyahatleri anlayabilmek için bulunduğu yüzyılın sosyal ve siyasi durumunu bilmek oldukça önem taşır.

Sa'dî-i'nin doğduğu şehir olan Şîraz, Hz. Ömer'in(r.a.) Halifeliği döneminde fethedilmiş daha sonrasında Abbasîler, Selçuklular ve İlhanlılar gibi birçok devletin hâkimiyetine girmiştir. Şîraz'da doğup yetişen pek çok şair, edip ve ilim erbabı İran'ın kültür ve medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bunlardan biri de Sa'dî-i Şîrâzî'dir. Daha sonraları Selçuklu Devleti hakimiyetine giren Fars, devletin dağılma döneminde Selçuklu Devleti'nin devletin karışıklık içerisinde bulunmasını fırsat bilen Salgurlular, bu dönemde bağımsızlıklarını ilan ederek devletlerini kurmuşlar ve bu bölgeye hakim olmuşlardır.

Sa'dî-i Şîrâzî'nin Salgurlu hanedanı hükümdarı Atabeg Sa'd b. Zengî (ö. 623/1226) döneminde geçen çocukluk ve gençlik yılları devletin en parlak dönemidir. Âlim ve âbid şahsiyetlerden biri olan Sa'dî-i Şîrâzî, çocukluk ve gençlik çağlarını Salgurlu hanedanı hükümdarı Atabeg Sa'd b. Zengî'nin (ö. 623/1226) döneminde geçirir. Sa'dî-i Şîrâzî, bu dönemden sonra buradaki savaş ortamından kaynaklanan karışıklıklardan dolayı ve aynı zamanda ilim öğrenmek için Bağdat'a gitmeye karar verir. Bağdat'ta Nizamiye Medresesinde eğitim alan Sa'dî-i Şîrâzî, burada dönemin en önemli ilim erbabından dersler alır. Hocalarından biri Suhreverdiyye tarikatı kendisine nispet edilen Şihâbüddîn Sühreverdi (ö. 632/1234), diğeri meşhur İbnü'l-Cevzî'nin torunu olan Bağdat vaizi Cemâleddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman Cevzî'dir (ö. 656/1258). H. 620/1223'te başlayan yolculuğu 34 yıl sürmüş, H. 655/1257 yılında doğduğu topraklara yani Şîraz'a dönmesiyle son bulmuştur. Bu süre zarfında çeşitli İslâm beldelerine seyahat etmiştir. Seyahat ettiği yerler; Şam, Halep, Basra, Hicaz, Kudüs, Lübnan, Kûfe, Rum, San'a gibi çeşitli İslam şehirleridir. Daha sonrasında tekrardan Şîraz'a döner. Şîraz'a döndüğü dönemde hükümdar Ebû Bekir Sa'd b. Zengî'dir. Sa'dî-i Şîrâzî Bôstan adlı eserini uzun zaman ayrı kaldığı Şîraz'a geri döndükten sonra 655/1257 yılında kaleme almış ve bu eserini Salgurlu hükümdarı Ebû Bekir Sa'd b. Zengî'ye armağan etmiştir.

Sa'dî-i Şîrâzî'nin yaşamış olduğu XIII. yüzyılda bölgede iki tasavvuf ekolü bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Sa'dî-i'nin de hocası ola Şihâbüddîn Sühreverdi (ö. 632/1234)'ye nispet edilen Suhreverdiyye tarikatı, ikincisi; Necmeddin Kübrâ (ö. 618/1221)'nin kurmuş olduğu Kubreviyye tarikatı idi. İran tasavvufunda bu iki isim önemli bir yere sahipti. Önemli olmalarının sebebi bu isimler bu dönemde hiçbir baskıya, hiçbir zulme boyun eğmemiş ve yaşadıkları yerleri terk etmemişlerdir. Üzerlerinde yaşadığı toprakları terk etmeyen Necmeddin Kübrâ ve Ferîdüddin Attâr gibi sûfilerden bazıları Moğollar tarafından şehit edilmiştir. Bu dönemde Bağdat'ın ve Abbâsi devletinin 656/1258 yılında Hulâgû Hân eliyle yıkılmış Halife el-Mu'tasım'ın katledilmesiyle Abbâsi saltanatı sona erdi. Halifenin şehit edilmesi ve Bağdat'ın düşüşü Ehl-i sünnete büyük bir hüznün çökmesine sebep oldu. Birçok yazar bu durumu yazmış oldukları eserlerinde dile getirmişlerdir. Onlardan biri Sa'dî-i Şîrâzî'dir. Sa'dî bu durumu oldukça büyütmüş, biri Farsça diğeri Arapça kaleme almış olduğu kasidelerinde bu durumun meydana getirmiş olduğu üzüntü ve etkisinden bahsetmiştir.

1. SA'DÎ-İ ŞÎRÂZÎ'NİN HAYATI

Asıl adı Ebû Muhammed Sa'dî Müşerrifüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerrif Şîrâzî'dir. Adı Muslih olan şeyhin herkes tarafından bilinen Sa'dî ismi şiiirlerinde mahlas olarak kullanmıştır. Bu mahlası Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî'ye olan yakınlığından dolayı almıştır. Devletşâh'a (ö.900/1495) göre Sa'dî-i Şîrâzî'nin Babası Atabeg'in yardımcılarındandır ve bu sebepten "Sa'dî" lakabını kullanmıştır. Bu isim şeyhin mahlası olmakla birlikte kaynaklarda bu isimle

tanınmış ve anılır olmuştur. Babasının adı Abdullah olan Sa'dî-i'nin kendi ismi de Muslih'tir. O devirlerin örf ve geleneklerine göre insanlar çocuklarına büyüklerinin isimlerini verirlerdi. Sa'dî de ismini anne tarafından dedesi olan Muslih'ten almıştır; yani Sa'dî'ye dedesinin ismi verilmiştir.

Sa'dî-i Şîrâzî'nin, doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte doğum tarihiyle alakalı pek çok farklı bilgi bulunmaktadır. Ününün avamdan havasa herkesin diline düşmüş olması bunun sebebi olduğu ifade edilmektedir. Eserlerindeki hikayelere dayanarak doğum tarihinin (h. 606/1209) olduğu belirtilmektedir. Sa'dî-i Şîrâzî, Şîraz'da dünyaya gelmiş ve çocukluk yıllarını da Şîraz'da geçirmiştir. Şîraz'da dünyaya geldiğini Gülistân adlı kitabında, bir beytinde de her değer bir madenden çıktığını, şekerin Mısır'dan Sa'dî'nin Şîraz'dan çıktığını dile getirmiştir.

Sa'dî-i Şîrâzî, dindar bir ailede dünyaya gelmiştir. Çocukluk dönemlerini babasının tâlim ve terbiyesi altında geçirmiş, onun nasihat ve öğütlerinden istifade etmiştir. Sa'dî-i Şîrâzî eserlerinde babasıyla olan anılarına, hatıralarına, nasihat ve öğütlere değinmektedir. Bostân isimli eserinde henüz çocukken babasının kendisine almış olduğu hediyelere değinir. Babası ölüm döşegindeyken Sa'dî-i Şîrâzî'ye gençliğin en büyük tehlikelerinden biri olan şehvetten kaçınması gerektiği hususunda nasihatte bulunmuştur. Kendisi henüz çocukken babası vefat etmiştir. Annesi, küçük yaşta babasız kalan Sa'dî-i Şîrâzî'nin eğitimi ve terbiyesiyle alakadar olmuş, eğitimini annesinin akrabalarından olan Mesud b. Muslih'in gözetiminde öğrenimini sürdürmüştür.

Sa'dî-i Şîrâzî, Bostân adlı eserinde küçüklüğünde güzel yetiştiğini ve yetkin hocalardan eğitim aldığını hatta sopa bile yediğini zikreder. Sa'dî-i Şîrâzî'nin hâne halkının dindar olduğu gibi içerisinde yetişmiş olduğu ortamı da dindardır. Çocukluk dönemlerinde ibadete çok meraklıdır. Bu durumu Gülistân kitabında şu şekilde beyan eder.

“Çocukluğumda ibadete etmeye çok istekliydim. Geceleri kalkar takva derecesine ulaşmak isterdim.”

Sa'dî-i Şîrâzî, savaşlardan kaynaklanan kargaşalardan ötürü Şîrâz'ı terk edip H. 620/1223 yılında Bağdat'a gitti ve Sa'dî-i Şîrâzî'nin buradan sonra uzun sürecek olan seyahatlere başladı. Eğitimi tamamlamak istemesi bu seyahatlerin nedenleri arasında gösterilebilir. Bağdat'ta dönemin en önemli ilim merkezlerinden biri olan Nizamiye Medresesi'nde eğitimine devam etti.

Nizamiye Medresesinde eğitim alan Sa'dî-i Şîrâzî, medresede o dönemin en meşhur hocalarından ders almıştır. Eğitim aldığı hocalardan biri medresede hocalık yapan ve Bağdat vaizi olan aynı zamanda meşhur İbnü'l-Cevzî'nin torunu olan Cemâleddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman Cevzî'dir (ö. 656/1258). Cemâleddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman Cevzî, Sa'dî-i Şîrâzî yazmış olduğu şiirlerine etki eden şer'i ilimleri ondan almış ve düşünce dünyasını derinden etkilemiştir. Sühreverdiyye tarikatı kendisine nispet edilen ve Avârifü'l-ma'ârif isimli eserin müellifi Şihâbüddîn Sühreverdi (ö.632/1234) Sa'dî-i Şîrâzî'yi tasavvufî açıdan terbiye eden esas isimdir. Sa'dî-i Şîrâzî'nin kaleme almış olduğu eserlerinde Gazzâlî'nin etkisinin görülmesinin nedeni Nizamiye Medrese'sinde İmam Gazzâlî'nin eseri İhyâü Ulûmi'd-dîni ders kitabı olarak okuması gösterilmiştir. Sa'dî-i Şîrâzî, eserlerinde kullanmış olduğu hikâye anlatma yönteminin de hemşehrisi ve çağdaşı olan Ferîdüddin Attâr'dan (ö.618/1221) etkilenmiş olduğu söylenebilir. Sa'dî-i Şîrâzî eğitim ve terbiye için birkaç kişiyle yetinmemiştir. Bunlara ek olarak gerek intisâb ederek gerekse şeyhlerin sohbetlerinden istifâde etme yoluyla birçok kişiden yararlanmıştı.

H. 620/1223'te başlayan yolculuğu 34 yıl sürmüş, H. 655/1257 yılında doğduğu topraklara yani Şîraz'a dönmesiyle son bulmuştur. Kendi ifadesine göre herkesten bir şey almış ve ma'nâ âleminin ötesine gitmiştir. Her tarladan bir başak almış, her yerde bir fayda görmüştür. Şîraz'a dönmüş olduğu bu tarihte hükümdar Salgurlu Atabegi Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî'dir.

Bağdat'taki eğitim sürecini tamamlayan Sa'dî-i Şîrâzî, burada almış olduğu eğitim kendisine yeterli gelmemiş olsa gerek ki, uzun bir süre devam edecek olan yolculuklarına başlamıştır. Bu yolculukları sırasında İslâm coğrafyasında çeşitli şehirlere yolculuk etmiştir. Yolculuk yaptığı şehirler arasında Rum, Şam, Kûfe, Basra, Halep, Lübnan, Hicaz ve San'a vardır.

Şîraz'a döndüğü sırada H. 655/1257 yılında bitirmiş olduğu Bostân isimli eserini, Atabeg Ebû Bekir b. Sa'd'a ithaf etmiştir. Sa'dî-i Şîrâzî, bu dönemde Şîraz'da ömrünü insanlara vaaz ve irşâd ederek, Allah'ı zikrederek geçirir. H.622/1264 yılına geldiğinde Sa'dî-i, Şîrâz'dan tekrar ayrılmış ve bir kez daha yolculuğa çıkarak buradan hac yapmak sebebiyle Mekke'ye yönelmiştir. Bunun sebepleri arasında ülkede baş gösteren siyasi çalkantılar, merkezi otoritenin zayıflaması ve Moğolların Şîrâz'ı işgal etmesi gösterilebilir.

Abdurrahman Câmî'ye göre Sa'dî, Şam ve Kudüs'te uzun süre insanlara su dağıtmış, Hızır(a.s.) ile görüşmüş, onun faziletinden feyz almış ve defalarca hac yapmış, birçok şeyhin sohbetine katılmıştır. Devletşâh'a göre Sa'dî-i Şîrâzî, on dört kez hac yapmıştır. Abdülkâdir-i Geylânî'ye mürid olduğunu ve onun nezaretinde de hac yaptığını ifade etmiştir; fakat Sa'dî-i Şîrâzî'nin Abdülkâdir-i Geylânî'ye mürid olmasının açık bir yanlışı olduğu söylenilir. Sa'dî-i Şîrâzî Mekke'den Tebriz'e dönüşte uğramıştır. Burada İlhanlı hükümdarı Abaka Han (ö.680/1282) ile görüşmüş onunla sohbet etmiştir. Abaka Han, Sa'dî'den kendisine nasihat etmesini istemiş, Sa'dî-i Şîrâzî de Abaka Han'a nasihat ve öğütlerini içeren bir risale kaleme almıştır. Sa'dî-i Şîrâzî'nin uzun yolculukları sırasında aynı dönemde yaşamış olan ünlü sûfî Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö.672/1273) ile karşılaşmış olması dikkat çeken bir husustur. Sa'dî-i Şîrâzî Mevlânâ'yı Konya'ya giderek ziyaret etmiştir.

Sa'dî-i Şîrâzî, Kudüs yolculuğu esnasında haçlılara tutsak edilir. Arkadaşlarından biri onu tanıyıp haline üzülerek on altın karşılığında satın alır ve Sa'dî-yi yüz altın mehîr karşılığında kızıyla evlendirmiştir. Bu evlilik Sa'dî-i hiç memnun etmemiştir; çünkü eşi huysuz ve inatçı bir kadındır.

Yaşamının son yıllarını, şu anda kabrinin bulunduğu Şîrâz'daki hankâhında ibadetle geçirmiştir. Ölüm tarihi ile ilgili farklı bilgiler olsa da son bilgilere göre 27 Zilhicce 691/9 Aralık 1292 de vefat etmiştir. Devletşâh'a göre Sa'dî-i Şîrâzî, yüz iki yıl ömür sürmüştür.

Sa'dî-i Şîrâzî kaleme almış olduğu eserlerle geçmişten günümüze birçok insan ve yazarı etkilemiş olup etkisi günümüze kadar devam etmiştir. En önemli eserlerinin başında mensur ve manzum olarak kaleme alınan "Bostân" ve "Gülistân" gelmektedir. Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak da okutulan bu iki eserin Türkçe'ye de birçok tercümesi yapılmıştır.

"Bostân" ve "Gülistân", Sa'dî-i Şîrâzî'nin tasavvufi kavramları en yoğun olarak kullandığı eserleridir. Bostân adlı eserini yazma sebebi, yolculuklarından dönüş sırasında Şîraz'da bulunan dostlarının yanına eli boş dönmek istemeyip, bu eserini kaleme almıştır. Eserini bitirdiğinde, insanların içine girince şaşırıp kalacağı, on adet kapısı bulunan bir binaya benzetmiştir. Daha sonra eserini Salgurlu hükümdarı Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî'ye sunmuştur.

Gülistân adlı eserini de Cennet bahçesine benzetmiş ve bu yüzden Cennetin sekiz katına atfen bu eserini sekiz bölümden meydana getirmiştir. Bu eserlerinde yoğun bir biçimde tasavvuf dilini kullanmış, insanları doğru yola eriştirmek, hidayete ulaştırmak ve sırat-ı müstakimden ayrılmamaları için nasihat ve öğütlerde bulunmuştur.

Sa'dî-i Şîrâzî, hocaları İbn Cevzi ve Sühreverdî gibi Allah'ın ve Hz. Peygamberin(s.a.v.) yolunu tutmuş ve insanlara bu yolu tavsiye etmiştir. Dinde asla ölçüsüz davranmamış, her zaman için itidal üzere yani orta yol üzere olmuştur. Tasavvuf konusunda da aşırıya gitmekten kaçınmıştır.

Tasavvufteki gayesini ahlaki anlayış ile sınırlandırması, onun bu şekilde doğudan batıya, geçmişten günümüze, kadar her insanın dikkatini çekmesine vesile olmuştur.

2. SA'DÎ-İ ŞÎRÂZÎ'NİN TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİ

Tasavvuf, Allah ve resulünün ahlakıyla ahlaklanmak, İslam'ı Allah Resulü ve ashabının yaşadığı hal üzere yaşama gayretidir. İslam dininin yaşanıp hayata geçirilmesinde önemi bulunan tasavvuf, söz ile özün bir olması, kâlden hâle geçmek ve kişinin öğrendiklerini hayatına aktarmasıdır. Yani Müslüman bir kulun, Kur'an ve sünneti öğrenmekle kalmayıp, hayatına tatbik etmesidir.

Her ilmin kendine özgü kavram ve terimleri vardır. O ilmi öğrenmek ve paylaşmak adına bunları bilmek ayrı bir önem taşır. Kavramlar, her ilim dalında olduğu gibi tarihi seyir içerisinde tasavvuf ilminde de var olmuştur.

Sa'dî-i Şîrâzî, eserlerinde ahlak ve hikmet içeren konuları tasavvufî anlamda hikayeleştirerek insanların bunlardan ibret ve ders almasını sağlamıştır. Biz de bu çalışmamız da Sa'dî-i Şîrâzî'nin eserlerinde değinmiş olduğu bazı tasavvufî kavram ve hakikatlere değineceğiz.

2.1. TEVBE

Tasavvufta seyr ü sülûka tevbe ile başlanır. Tevbe kelimesi lügatte rücu etme, hata işlemekten vazgeçme, günahattan dönme gibi manalara gelmektedir. Tevbe, insanın, Allah'a yönelmesi, kalbinde günahatta ısrarcı olma durumunu bırakmasıdır. Ruhî bir hadise olan tevbe, kulun pişmanlık duyarak günahını itiraf etmesi, Cenab-ı Hakk'a sığınmasıdır.

Tevbe-i nasûh, tevbeler tevbesi anlamına gelir. Kulun, benzer bir şekilde işlediği günaha bir daha dönmemesine, iradesini kontrol altında tutmasına denir. Tevbenin şerîattaki tanımı, dinin nehyettiği işlerden, methettiği işlere dönmektir. Tevbenin acele yapılmış olması gerekir. Âlimlerin çoğunluğuna göre Tevbenin, gecikmeden hemen yapılması vâcibtir.

Kur'an-ı Kerim'de tevbe ve türevleri toplamda seksen yedi yerde geçmektedir.

Kur'an'da, Cenab-ı Hakk'a verdikleri sözlerden dönenler, ısrarla günah işleyenler, imandan sonra inkara saplananların tevbe etmeleri halinde affedilecekleri zıddını yapanlarında ebediyete kadar cehennemde kalacakları Allah, insanlar ve melekler tarafından lanete uğrayacakları bildirilmektedir. Bazı ayetlerde tevbe etmenin müminlerin ve takva sahiplerinin özelliklerinden olduğu ifade edilir. Bu şekilde olanlarında Cennete gireceklerini sonsuza kadar orada kalacaklarına değinilmektedir. Yine aynı zamanda Kur'an'da Hz. Âdem(a.s.), Hz. İsmail(a.s.), Hz. Nuh(a.s.) Hz. İbrahim(a.s.), Hz. Musa(a.s.) gibi bazı peygamberlerin tevbeleri haber verilmektedir.

Hz. Peygamber(s.a.s.) bir hadislerinde günahına tevbe edenlerin o günahı hiç işlememiş oldukları bildirilmiştir. Hadislerde Cenâb-ı Hakk'ın, tevbe eden kulların tevbesine çok sevineceği beyan edilmiştir.

Kuşeyrî, hocası Alî Dekkâk'tan(rah) tevbenin kısımlarının şu şekilde olduğunu haber vermiştir. Bunlar:

- Başlangıcı tevbe: Tevbe sahibi, ceza korkusu ile tevbe ettiğinde gerçekleşir.
- Ortası inâbe: İnâbe sahibi, sevap elde etme ümidiyle gerçekleşir.
- Sonu evbe: Evbe sahibi, Mevla'ya olan aşk ile meydana gelir.

Hücvirî'ye göre, büyük günahlardan vazgeçmenin tevbe sahiplerinin, müminlerin makamını ihtiva ettiğini, inâbe sahiplerinin velilerin makamını kapsadığını ve evbe sahiplerinin de peygamberlerin makamını ihtiva ettiğini açıklamıştır. Sehl b. Abdullah, "tevbe nedir?" sorusunu günahı hatırdan çıkarmamak şeklinde cevaplandırmıştır.

Sa'dî-i Şîrâzî'ye göre, insan genç yaşta tevbenin farkında olması gerekir. Sa'dî, gençliğinde mahallede arkadaşlarıyla toplanır ve mahalleyi birbirine katarmış. Yine bir gün böyle bir araya gelmişlerken o anda saçları beyazlamış ihtiyar bir adam görürler. Aralarından biri bu ihtiyara, niye öyle durduğunu, onun da kendi aralarına katılmasını söyler. İhtiyar adam, gezip tozmanın kendisine uygun olmadığını, vaktin geçip gitmekte olduğunu fâni aleme dayanmanın büyük bir yanılğı olduğunu, artık kendisine küçük çocuklar gibi hayatını sürdürmesi değil, aksine tıpkı o çocuklar gibi günahlarına göz yaş dökmesinin doğru olacağını zikreder.

Sa'dî-i Şîrâzî, burada ömrün geçip gitmekte olduğunu, tevbe kapısının, vaktin geç olmadan değerlendirilmesi gerektiğini hatırlatır. Sa'dî-i Şîrâzî, bir gün kendisine uyku bastırmış olduğu için çölde dolaşmak ona güç gelir. Sonra bir deveci yanına gelir ve uyumaması, yola devam etmesi gerektiğini yoksa çölde hayatından olabileceğini söyler. Sa'dî, burada da tevbe hususunda önemli hatırlatmalarda bulunur. Sa'dî-i, yolculuğa bir an önce koyulmak gerektiğini, geride kalanların kervanı kaçıracığını bildirir. Kervan gittikten sonra uyanmanın bir anlamı olmadığını bildirir. Hayatı kervana benzetmiş, ömrün geçip gitmekte olduğunu söylemiştir. Mâzinin geride kaldığını o yüzden yaşanan ömrün kıymetinin bilinmesi gerektiğini zaman varken ve ruh bedendeyken tevbe etmek gerektiğini ifade eder; çünkü zaman gelecek yaşam son bulacak tevbe edecek bir dil bile kalmayacaktır.

Bir gün birisi ölür. Bunu gören başka bir adam vefat eden kişi için feryat figan edip ağlamaya başlar. Adamın ağlayıp sızladığını gören Hak Ehli bir zat; "Mevtanın sana söyleme imkânı olsaydı sana şöyle derdi; bana bu kadar üzülmeye kendine üzü; çünkü sen de bir gün öleceksin" der.

Burada Sa'dî-i Şîrâzî, sanki şu mesajı vermekte; kişinin tevbe hususunda önce kendine bakması gerekir; çünkü herkes hesap gününde kendinden sorguya çekilecektir. Kul, ilk önce kendi hesabını nasıl vereceğini düşünmeli ve işlemiş olduğu günahlarına tevbe etmesi gerektiğini asla unutmamalıdır.

Bir gün Sa'dî-i Şîrâzî'ye babası bazı hediyeler alır. Bu hediyelerden biri de altın yüzüktür. O sıralarda altın yüzüğü satın almak için bir müşteri çıkmıştır. Sa'dî, o dönemlerde henüz küçük yaşta olduğu için bazı şeylerin kıymetinin farkında değildir ve adama hurma karşılığında altın yüzüğü satar. Burada da Sa'dî-i, bazı uyarılarda bulunur. Çocuğun bazı şeylerin kıymetini bilemediği gibi, kulların da ömrün değerini bilmediklerinden söz eder. Amelleri güzel olan kullar ahirette yüksek makamlara sahip olurken, amelleri kötü olan kullarında işlemiş olduğu günahlar sebebiyle kafasını kaldıramayacağından bahseder. Bu yüzden ahirette utanç duymak istemiyorsak, bugün yaşanan ömrün değerini farkında olunmalı ve kötü iş ve eylemlerden mesafeli durmamız gerektiğini beyan eder. Salih kul, ahiret için çalışır ve günahlarına geç olmadan tevbe eder.

Sa'dî-i Şîrâzî diğer bir hikayesinde kirli bir adamdan söz eder. Bu adam feryad-ü figan ederken çamurlara bulanmış bir biçimde mescide girmek ister. Bir başka zat bu çamura bulanmış kişinin mescide girmekte olduğunu görünce: "Ellerin kurusun be adam! Bu tertemiz yere kir pas içinde girilir mi?" der.

Sa'dî-i Şîrâzî, burada da çamur, dünyada işlenen günahları temsil ettiğini ve insan nasıl ki kir pas içerisinde dünyada mescide giremiyorsa, günahlarına tevbe etmeyen kul da ahirette Cennete giremeyecektir. O yüzden Cennete girmek isteyen kul üzerindeki kiri pası gidermesi için günahlarına tevbe etmesi gerekir.

Sa'dî-i Şîrâzî, çocukken babasının elini tutarak bir bayram sabahı sokağa çıkarlar. Sa'dî daha çocuk olduğu için dışarıda oyun oynayan çocukların arasına girer ve babasını gözden geçirir. Babasını yanında göremeyince ağlamaya başlar. O anda babası yanında belirip kaç kez elini bırakmaması

konusunda ikaz ettiğini söyler. Şîrâzî, çocuk nasıl ki yolunu babası olmadan bulamazsa, bu yolun da şeyhsiz yürünmeyeceğinden bahseder. Böyle olan kimselerin günaha dalan kişilerden kurtulacaklarını belirtir.

Sa'dî-i Şîrâzî'ye göre, bir kişi günahkâr kimselerle birlikte zaman geçirirse tevbede değil kötülükte ısrar eder; fakat salih kişilerle beraber olan kimse günahlardan uzak durur. İyilik peşinde koşar. Allah dostlarıyla birlikte olan kimsede kötülük peşinde değil, güzel işler ardında koşar; kötülük yapmakta değil tevbede ısrarcı olur.

Sa'dî-i Şîrâzî, günahlardan uzak durma hususunda insanlardan çekindiğimiz kadar Allah'tan korkmamız gerektiğini belirtir. Bununla ilgili bir hikayesinde; salih kullardan biri, delikanlının birini çirkin iş yaparken görür. Delikanlı mahcup olur, utanır, sâlih zatın karşısında rezil olduğunu söyler. Bunu duyan sâlih zat delikanlıya kızar ve "Her şeyi gören Allah var iken kendinden utanmayıp benden mi utanıyorsun. Yazıklar olsun sana." der.

Sa'dî-i Şîrâzî, günah işlerken insanlardan utanmaktan ziyade, Cenab-ı Hakk'ın bizi her hal ve durumda duyduğunu ve gördüğünü aklımızdan çıkarmamamız gerektiğini bizlere öğütlemektedir. Kulların değil, Cenab-ı Hakk'ın rızasını kazanmak gerekmektedir. Bu sebepten ötürü tevbe konusunda Cenab-ı Hakk'a yalvarıp yakarmamız gerektiği hususuna dikkatleri çeker.

Sa'dî-i Şîrâzî, tevbe konusunda başka bir hikayesinde kişinin günah işleyebileceğini; ama önemli olanın hatalardan dönmek ve günahlardan tevbe etmek gerektiğini öğütlemektedir. Bir gün temiz olan bir yeri, kedi pisletir. Sonra kirlettiği yere dönüp bakınca orası gözüne çok çirkin gözükür ve kirletmiş olduğu yeri toprakla örter. Sa'dî-i Şîrâzî der ki; "Ey gafil insan! Akıldan yoksun kedi bile böyle yaparken; senin gibi akıl sahibi biri nasıl olurda yaptığı çirkinliklerden ettiği kötülüklerden utanmaz!"

Burada kulun kusursuz olmayacağı, kusur işleyenlerin en hayırlısının tevbe etmek olduğu hususu öğütlenmektedir. Kedi nasıl ki, pislediği yeri toprak ile örtüyorsa kul da yapmış olduğu günahlarına tevbe ederek Cenab-ı Hak'tan af dilemelidir.

Sonuç olarak Sa'dî-i Şîrâzî, zamanın akıp gitmekte olduğunu, dolayısıyla kulun ecel gelmeden evvel tevbe etmesi gerektiğiyle ilgili hatırlatmalarda bulunmaktadır. Sa'dî-i Şîrâzî'nin tevbeyle ilgili dikkat çekmiş olduğu hususlardan biri de günahlardan, kötülüklerden uzak durmak için kulun iyilerle, sâlih insanlarla bir arada bulunması gerektiğiyle ilgilidir. Çünkü kişi kiminle beraber bulunursa onun halleri de kula yansımaktadır. Sa'dî-i Şîrâzî, kendinden önceki mutasavvıflar gibi Âdemoğlunun hatasız, günahsız olamayacağını, günah işleyenlerin en hayırlısının tevbe edip Rabbine yönelenler olduğunu söylemiştir. Sa'dî-i Şîrâzî'nin tevbe hususunda görüşlerinin, ayet ve hadislerle, önceki sûflilerin görüşleriyle örtüştüğünü görmekteyiz.

2.2. ZİKİR

Lügatte zikir, ağızdan çıkan lafız, unutmamanın zıddı, hatırlamak, anmak, söyleme gibi anlamlara gelir. Ayrıca sözlüklerde namaz, dua, itaat, Kurân, hadis, nam şöhret, şan, öğrenilen bilgiyi ezberleme, gibi anlamlara da gelmektedir. Gafletten müşahede alanına sevginin veya korkunun çokluğu sebebiyle çıkmak şeklinde tanımlanmıştır.

İsfahanî'ye göre bilginin hatıra gelmesine zikir denir. Bunun yanı sıra zikrin, kişinin gönlüne gelen ve ağızdan çıkan söz olduğunu da belirtmiştir. İsfahanî zikri ikiye ayırmıştır: Birinci zikir kalp ile yapılandır. İkinci zikrin de dil ile yapılacağını söylemiştir. Bunları da kendi içerisinde ikiye ayırmıştır. Bunlar; akıldan çıkan, unutulmuş bir şeyin hatıra gelmesi, diğeri de zihinde olan unutulmamış olan şeyin zikretmek.

Curcânî, sûflilere göre zikri Cenâb-ı Hakk'ın bazı söz ve cümlelerle anılması şeklinde tarif etmiştir.

Zikir kavramı Kur'an-ı Kerim'de, türevleri ile birlikte toplamda 292 ayette geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de zikir kavramı genel olarak anmak, hatırlamak, hatıra getirmek gibi anlamlara gelmektedir. Bununla birlikte zikir, bazı ayetlerde namaz anlamında kullanılmıştır.

Hz. Muhammed(s.a.v.) bir hadislerinde; "Rabbini zikredenle zikretmeyenin farkı, diriyle ölünün farkı gibidir." buyurarak zikretmeyenin halini hiçbir organı hareket etmeyen, cansız olan ölüye benzetmiştir.

Kelâbâzî, Cenâb-ı Hak'tan gayrısını zikir sırasında unutmaya gerçek zikir adını vermiştir. Serrâc'a göre zikir ikiye ayrılır. Birincisi; Kelime-i tevhid, Kur'an-ı Kerim'i okumak gibi dil ile yapılan zikirdir. İkincisi; Allah'ın isim ve sıfatlarını zikretmektir. Gönülleri uyarmaktır. İbn Sâlim buna bir üçüncüsünü eklemiş; sevabı ölçülemeyen sevgi ve haya ile dolmaktadır.

İbn Atâullah el-İskenderî, Allah'a kavuşmak için en kısa yolun zikrullah olduğunu beyan eder; ayrıca namaz, oruç gibi diğer bütün ibadetler belli bir vakitle sınırlıyken; zikrin, herhangi bir zamanla sınırlı olmadığını, bütün vakitlerde zikrin yapılabilir olmasını ona özel bir durum olduğunu açıklar. Sühreverdiyye tarikatında zikir, ayetleri içerisine alan yapılan günlük zikirlerle ilahi rahmete secde etmek, dünyadan yüz çevirmektir. Zikrin sürekli yapılması önemlidir çünkü kulun kalbinde Allah sevgisinin yerleşmesine, hata ve günahlardan korumasına vesile olur.

Sa'dî-i Şîrâzî, dervişlik yolunun on kuralı olarak şunları söyler; "Zikir, şükür, hizmet, ibadet, îsar, kanaat, tevhid, tevekkül, teslim, tahammül." Zikri, dervişlik yolunun on kuralından biri olduğunu ve bunu ilk sırada bahsederek zikrin önemine dikkatleri çekmiştir.

Sa'dî-i Şîrâzî, zikir ile ilgili diğer bir hikayesinde sahte bir dervişten bahseder. Hicaz yolculuğu sırasında kendisine gençler de katılır. Bu gençler hikmetli sözlerle sohbet ederlermiş. Bu arada aralarında sahte olan derviş, sürekli bu gençleri kınamaktaymış. O sırada bir kabileden geçtiklerinde bir çocuğun sesiyle kuşu havada kaptığından bahsederken, bu ses üzerine şevke gelen dervişin devesi, sahte dervişini sırtından atıp yoluna devam etmiş. Bunun üzerine Sa'dî, sahte dervişe; "Güzel ses hayvana tesir etti; fakat seni hiç etkilemiyor." der.

"Allah'ı anan yalnız güle konmuş bülbül değildir,

Her bir diken Allah'ı tesbih için ortak bir dildir."

Sa'dî-i Şîrâzî, bu hikâyede zikirle ilgili olarak zikrin sadece insanlarla sınırlı olmadığını dile getirmiştir; çünkü hikâyede bahsedilen deve, zikir sebebiyle şevke gelmiştir. Sa'dî-i Şîrâzî, sadece insanların değil, dünya üzerindeki bütün her şeyin, Cenâb-ı Hak'ı zikir ettiğini dile getirerek zikrin önemine dikkatleri çekmiştir.

Sa'dî-i Şîrâzî zikirle ilgili olarak insanın içinin zikir, nefes ve yemek yeri oluşunu söylemiştir. Karnını sırf yemekle doyuran kimsenin içinde zikre yer bırakmadığını ifade etmiştir.

Burada, insanın içinin nefes ve yemekten meydana geldiğini beyan ederek insanı ayakta tutan, diri olmasını, canlı kalmasını sağlayan unsurlar olarak gösterir. Bunlarla birlikte bir de insanın içinde zikrin de yer aldığını ve insanı ayakta tutan bir diğer önemli unsur olduğunu dile getirir.

Sonuç olarak zikir anmak, hatırlamak anlamlarına gelir. Sa'dî-i Şîrâzî zikri dervişlik yolunun kurallarından biri olduğunu belirtmektedir. Yine dünya üzerindeki her bir varlığın Allah'ı zikretmekte olduğunu, insanın içinde nefes ve yemekle birlikte zikrin yeri olduğunu ifade etmektedir. Zikirle ilgili olarak Sa'dî-i Şîrâzî'nin görüşlerinin, ayet ve hadislerle, mutasavvıfların fikirleriyle örtüştüğünü görmekteyiz.

2.3. NEFS

Lügatte, nefis kelimesi can, ruh, beden, hayat, varlık, insan gibi manalara gelir. Nefis; iradeli olan, hayat, his, hoş bir cevherdir.

Nefis kavramı, Kur'an-ı Kerim'de toplamda iki yüz doksan sekiz ayette geçmektedir. Nefis kavramı çoğu ayette insanın kendi zâtı, kendisi anlamlarında kullanılırken; bazı ayetlerde insanın içi, kalbi manalara gelir.

Hz. Peygamber(s.a.v.) bir hadislerinde Mücâhid kimseyi kendi isteklerine, nefisine karşı mücadele eden kimse olarak tanımlamıştır. Düşmana karşı savaşan, mücadele eden kimseye mücâhid denir. Efendimiz(s.a.v.) nefse karşı yapılan mücadeleyi tıpkı harp sahasında yapılan savaşa benzeterek nefsin isteklerine karşı yapılan mücadelenin önemli olduğuna değinmiştir.

Hücvirî, mutasavvıfların ittifakla nefsi, bütün şerhlerin, fenalıkların sebebi kabul ettiğini söylemiş; ayrıca Hücvirî'ye göre sûfîler, nefsin tarifi konusunda iki görüşe sahiptirler. Birinci gruba göre nefis, ruhun kalıbına yerleştirilmiş, bedene giydirilmiş kendine ait bir varlığı olanıdır. Diğer gruba göre nefis, bir varlığın kendine has özellikleri olan şeydir. Yapılan kötü fiillerin ortaya çıkış sebebi olduğunda sûfîler ittifak etmişlerdir.

Sühreverdi, nefis bedene yerleştirilmiş olan hoş bir varlık olduğunu söylemiştir. İnsanda bulunan her bir organın nasıl ki, kendine özgü bir özelliği varsa nefsinde kendine özgü bir özelliği vardır. Mesela göz görme işlemini gerçekleştirir, kulağın özelliği insandaki duyma işlemini gerçekleştirir vs. çirkin vasıfların nefsten kaynaklandığını, bütün güzel özelliklerin ruhtan kaynaklandığını dile getirmiştir.

Sa'dî-i Şîrâzî'de nefsi diğer tasavvuf ehli gibi nefsi bir düşmana benzetir. Düşmanı dışarıda değil kendi içinde aramak gerektiğini söyler. Haramdan yüz çevirip nefisine hakim olanları yığıltıkta güçlü komutanları geçtiklerini zikreder.

Sa'dî-i Şîrâzî, insanın bedenini iyiliklerin ve kötülüklerin olduğu bir ülkeye teşbihte bulunmuştur. İnsan bu ülkenin hükümdarı, akıl veziri, kötü alışkanlıkların şer, habis insanlar olduğunu ve iyi alışkanlıklarında bu ülkedeki iyi insanlar olduğunu bildirmiştir. Eğer ki ülkenin hükümdarı bütün bunları bildikten sonra kötülere yardımcı olursa bu ülkede huzur, dirlik ve düzenin kalmayacağını söyler ve bu durumu şu şekilde izah eder. "Düşmanını cezalandırmayan sultanın, düşmanın eliyle başını kaybetmesi kaçınılmazdır."

Sa'dî-i Şîrâzî, insana aslında nefsin ne olduğunu ülke üzerinden benzetme yoluyla örnek vererek açıklamıştır. İnsan bulunan nefsi bir ülkedeki kötülüklerle benzeten Sa'dî-i Şîrâzî, hükümdar nasıl ki kötülere, şerre, çirkin işlere dur demez bilakis onların önünü açarsa o ülkede ne rahatlık ne de huzur kalır. İnsanda kendi nefsindeki kötü huylara engel olmazsa o da tıpkı ülkesindeki kötülüklerle engel olmayan hükümdar gibi kurtuluşa eremeyecektir. Nefisine hâkim olamayan insan dünyasını kurtaramadığı gibi ahiretini de yakacaktır ifadesiyle nefsin bu yönüne dikkat çekmiştir.

Sa'dî-i Şîrâzî, nefisle ilgili insan olmak isteyen ilk yapması gereken şeyin nefis köpeğini susturmak gerektiğini ifade eder. Şîrâzî'nin burada nefisle ilgili insan olmaktan kastettiği şey, özüne dönmektir; çünkü insanın nefsi yaratılış itibarıyla temiz bir fıtrata sahiptir; fakat insanoğlu, ömründe yapmış olduğu kötülükler neticesinde onu kirletir. Kul, nefis tezkiyesi yaparak işlemiş olduğu günahlarından dönüp, haramlardan el çekerek ilâhi emirlere boyun eğip uyarak bu şekilde nefsinin boyunduruğundan kurtulur, fıtrattaki haline, özüne döner.

Bostân adlı eserindeki bir hikâyede Allah dostlarından biri sıtma hastalığına yakalanır. Biri gelip bu hastalığa şifa olarak şekerin iyi geldiğini, falanca birinde de şekerin bulunduğunu, gidip ondan istemesini söyler. Veli, bu adama şöyle der: "Oğlum, ekşi suratlının cevri çekmektense ölümün

acısını yudumlarım, daha iyi!" Sa'dî-i Şîrâzî, bu hikayesinin açıklamasında akıllı kimselerin nefsin her istediğini yapmayacaklarını bildirir. Nitekim ona göre nefsin her isteğini yerine getiren insanın özündeki ruhunun nuru eksilir. İnsanı da nefs-i emmarenin mahvedeceğini hatırlatır.

Sonuç olarak nefsi bir ülkedeki kötülöklere benzetmiştir. Kötülöklere engel olunmadığında ülkede huzurun, felahın kalmayacağı gibi, insanda kendindeki çirkin huyları düzeltmediğinde kurtuluşa eremeyeceğini bildirmiştir. İnsanın fıtratına,özüne uygun biçimde yaşaması gerektiğini öğütlemiştir. Nefs-i emmare insana kötülöklere işlemeyi telkin eden nefstir. Sa'dî-i Şîrâzî, burada tıpkı sûflerin zikrettiği gibi her dilediğini, istediğini yapan kişinin nefsin en alt mertebesi olan emmareye köle olacağını ve aynı zamanda insanın ruhindaki nuru da eksilteceğini söylemiştir.

2.4. AŞK

Aşk kavramı, Arapça bir kelime olup; lügatte sarmaşık anlamına gelen "ışk" kökünden alınmış olup sevginin aşırı olması anlamına gelir.

Cürcanî'ye göre aşk, insanın başka birini, bir yolu, bir işi, şiddetli derecede sevmesi, ona kapılması, kendini ona adanması, kendini kaptırması, adeta sevdiği o şeyden ayrı kalmayı kendine haram bilmesidir. Cürcanî, hak ehlinin aşkı ikiye ayırdığını söylemiştir. İlki, Hakîkî aşk, gerçek olan, kulun Cenâb-ı Hak'a olan aşkıdır. Diğer de mecâzî aşk, beşerî aşktır. Fanî olan, insanın birisini aşırı derecede, şiddetli bir biçimde sevmesidir. Sûfler, mecâzî aşkı da hoş görmüşler ve ona hakîkî aşkın köprüsü olduğunu ifade etmişlerdir.

Aşk kelimesi Kur'an-ı Kerim'de geçmemekle birlikte; İbn Arabî Kur'an'da, aşk kelimesinin kinaye yoluyla geçtiğini beyan eder. Bu ayet Allah'ı her şeyden çok sevenlerin iman edenler olduğundan bahsedilir. İbn Arabî buradaki sevginin şiddetli olduğunu belirtmiştir. İbn Arabî'ye göre aşk, sevginin her zerresiyle sevdiğine yönelmesidir.

İmam Gazâlî'ye göre insanın gönlünün hoşlandığı şeye karşı yönelmesi sevgidir. Bu yöneliş, meyil arttığında, güçlendiğinde, kuvvet bulduğunda ise aşk adını alır. İbn Hazm'a göre aşk, nefse galip gelmek için bir araçtır.

Sa'dî-i Şîrâzî'nin eserlerinde öne çıkan vasıflarından bir tanesi de tasavvufî aşk ile beşerî aşkın iç içe olmasıdır. Sa'dî-i Şîrâzî'nin eserlerinde ele almış olduğu aşk temaları fitrî bir durumdur. Aşk ateşiyle yoğrulmuş bir kalp taşıyan Sa'dî-i Şîrâzî, dünyevî endişelerden uzak durmuş ve gönlünde yanan ateş git gide alev halini almıştır. İşte eserlerinde ele aldığı aşk teması bu durumun bir sonucudur.

Haber verin geldiğimi benim bülbüllere

Sizin gibi bir âşık bülbül bir kafese düşmüş

Kınamasın kimse bizi aşkımız yüzünden

Kınayabilir bizi sadece hevesinin ağına düşmüş

Buradan da anlaşılacağı üzere Sa'dî-i Şîrâzî, Allah aşkından yanıp kavrulan yüreğini kafeste kalan bülbüle benzetmiştir. Doğru edebiyatında bülbül âşığı temsil etmektedir. Burada bu teşbihte bulunmasının sebebi tıpkı âşık olan bülbül gibi gönlünün Allah aşkıyla dolup taşıdığını zikretmiştir.

Devamında da kendisinin Allah aşkına düştüğünden dolayı kınanmaması gerektiğini belirtmiştir. Sa'dî-i Şîrâzî'nin kınanmaması gerektiğinden söz etmesinin sebebi de nefsanî arzuların dolaylı bu aşka düşmediğinden kaynaklanmaktadır; çünkü devamında kendisini kınayabilecek olanların hevesinin ağına yakalanmış kimseler olduğunu ifade etmektedir. Bu aşka düşmesinin sebebi

nefsanî arzularından değil de Allah aşkından olduğu için kendisini de kınayabilecek olanların nefsinin tuzağına düşmüş olan kimseler olabileceğini vurguluyor.

Sa'dî-i Şîrâzî'ye göre geçici olan mecazî aşk kişinin benliğini, ruhunu, kalbini kaplar. Kişi uykusunda da uyanıklığında da sevgilinin hayaliyle yanıp kavrulur. Kişi âşık olduğunda gözü sevgilisinden başka kimseyi görmez. Kalbinde olan sevgiliden başka kimseye yer kalmaz gönlünde.

Mecazî aşk, yukarıda da ifade edildiği gibi tasavvuf ehli tarafından hakîkî aşkın köprüsü olarak gördüklerini açıklamıştı. Dünyalık olan fanî aşka yakalanmamış kişiler, hakîkî aşkın ne olduğunu kavrayamazlar. Bu sebepten ötürü köprü olarak görülebilir. Sa'dî-i Şîrâzî de köprü vazifesi gören mecazî aşkı içinden dışına kadar bütün benliğiyle kişiyi kuşattığını ifade eder. Buradaki ifade kişinin teke olan arzusudur. Burada sevgiliden kastedilen durum tek kişidir. Kişi âşık olduğunda gönlünü saran sevgi tek kişiye aittir. Âşık, gönlüne tek kişiden başka kimseyi almaz. İslam dininde de iman eden kimseler, gönüllerine; tek olan Allah'tan başka kimseyi koymazlar.

Sa'dî-i Şîrâzî'ye göre hakîkî aşk ise, mecazî aşk gibi temeli heva ve heves üzerine kurulu değildir. Hakikat ehli, tüm benlikleriyle candan, canandan geçmiş Hak'ın aşkıyla dolup taşmışlardır. Hak âşıkları sâkîyi gördükten sonra şarabı içmeden sarhoş olmuşlardır. Sâkî, divan edebiyatında kadehi sunan, meclise sevinç verendir. Şairlere göre sevgilidir. Âşıklar çoğu zaman içkiden değil sâkînin güzelliğiyle sarhoş olmaktadır.

Sa'dî-i Şîrâzî'ye göre hak âşıklarının kulaklarında elest bezminde söylenen "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" ayeti çınlamaktadır. Hiç durmazlar, yerlerinde saymazlar, devamlı zikrederler. Yüz güzelliğiyle ilgilenmezler; çünkü onlar "Ezelî Nakkaş" ın güzelliğine tutulmuşlardır. Ona göre Hak âşıkları fizikî güzelliğe değer biçmemiş, önem vermemişlerdir. Zaten böyle yapanlarında akılsız ve ahmak kimseler olduğunu ifade etmiştir.

Sonuç olarak kendisi de bir Hak âşığı olan Sa'dî-i Şîrâzî, tevhide değil, geçici olana arzu duyan kimselerin ahmak ve akılsız olduğundan zikretmiştir. Yüz güzelliğine önem vermeyi heves olarak görmüştür. Çünkü heves insanın kalıcı olmayan arzusudur. Bu yüzden böyle olan kimseleri akılsız kimseler olarak tanımlamıştır. Fânî olan bir gün göçüp gidecektir. Ama ebediyete talip olanlar için durum böyle değildir. Onlar fânî olana değil, Hakka gönül vermişlerdir. Sa'dî-i Şîrâzî'ye göre gerçeğe gönül verenlerde hak âşıklarıdır. Sa'dî-i Şîrâzî ve tasavvuf ehli aşkı, hakîkî ve mecazî diye ikiye ayırmışlardır. Mecazî aşkı, hakîkî aşkın köprüsü şeklinde tanımlamışlardır. Bu konuda Sa'dî-i Şîrâzî ve mutasavvıfların görüşlerinin birbiriyle örtüştüğünü görmekteyiz.

SONUÇ

Sa'dî-i Şîrâzî, XIII. yüzyıl İran coğrafyasında kişilerin insanlığını unuttuğu, değerlerini yitirdiği, güçlülerin zayıfları ezdiği, Moğol zulümlerinin, baskılarının yoğun olarak yaşandığı, merkezi otoritenin olmadığı, halifenin baskı altına alındığı, manevi otoritenin zayıfladığı, istikrarın ortadan kalktığı bir dönemde ve ortamda yaşamıştır.

Çocukluk çağını ailesinin yanında özellikle de babasının terbiyesi altında geçirmiştir. Babası Sa'dî-i Şîrâzî'yi fiziken yetiştirmekle kalmamış bunun yanında maneviyatını, ahlakını da geliştirmesi için gayret etmiştir. Babalık vazifesini yapmakla kalmamış bunun yanında bir yol gösterici, manevi rehber olmuştur. Aslında babasının terbiyesi altında zühdi bir yaşamın temellerini atmıştır. Bu nedenle tasavvufla ilk bağı burada başlamış olduğunu söyleyebiliriz.

Gençlik çağlarında Moğol baskılarının arttığı bir dönemde doğduğu topraklar olan Şîraz'dan ayrılmış ve Bağdat'a Nizamiye Medresesi'ne gidip ilim tahsiline başlamıştır. Burada iyi bir eğitim

alan Sa'dî-i, dönemin en önemli ve en meşhur ilim erbabı ve mutasavvıflardan eğitim alır. Tasavvufi eğitimini Şehâbeddin Sühreverdî'den, şer'î ilimleri İbnü'l-Cevzî'den, almış ve Sühreverdî'nin şeyhi olduğunu söylemiştir. Bunların yanı sıra Ferîdüddin Attâr ve İmam Gazzâlî'nin görüşlerinden de etkilendiğini söyleyebiliriz.

Sa'dî-i Şîrâzî'nin, tasavvuf anlayışı düşünce olarak ehl-i sünnet çizgisindedir. Sa'dî-i Şîrâzî çeşitli İslam şehirlerine yolculuklar yapar. Bu şehirler arasında Irak, Şam, Kudüs, İran ve Hicaz gibi önemli İslam beldeleri bulunmaktadır. Seyahatleri sırasında Hz. Hızır(a.s.) ile karşılaşmış, onun nezaretinde hac vazifesini yerine getirmiş ve onun faziletinden feyz almıştır.

Sa'dî-i Şîrâzî'nin yolculukları sadece kuru kuruya gezintiye çıkmak değildir. Gitmiş olduğu yerlerde fikir, ilim ve sohbet meclislerine katılmış yanlış olduğunu düşündüğü görüşlere karşı çıkmaktan hiç geri durmamıştır. İnsanların yanlış yaptığı yerlerde onlara uyarı ve ikazlar yapmış, kendisi de yaşamış olduğu bazı hadislerden ibret ve dersler çıkarmıştır. "Bostân ve Gülistân" adlı eserlerini bu seyahatleri sırasında yaşadığı, duyduğu, karşılaştığı, şeylerden yola çıkarak tasavvufi manada kaleme almıştır.

"Bostân ve Gülistân" eserleri sadece birinin yaşamış, işitmiş olduğu hatıra, anı defteri değildir. Zulme, baskıya boğun eğmeyen, zulüm kendinden olsa kabul etmeyen ve belki de en önemlisi insanlara yitirdikleri değerleri hatırlatan, maneviyatını şekillendiren, etkisi doğudan batıya, geçmişten günümüze devam eden önemli bir eserdir.

Bu eserlerinde; tevbe, aşk, zikir, nefis vs. gibi tasavvufi kavramlara temas etmiştir. Sa'dî'nin etkisinin geçmişten günümüze, doğudan batıya kadar devam etme nedenleri arasında bunların olduğu misal verilebilir.

Örnek olarak, zikir ile ilgili Sa'dî-i Şîrâzî, yemek ve nefesle birlikte insanın diri olmasını, ayakta durmasını sağlayan şeyin zikir olduğunu belirtmiş ve zikrin sadece insanlara özel bir durum olmadığını, kâinat üzerindeki her bir mahlukun Allah'ı zikrettiğini beyan etmiştir. Bu sebepten insanın da Allah'ı anmaktan geri durmaması gerektiğini vurgulamıştır. Allah'ı zikretmeyen, anmayan, unutan kulun; başkalarına kul, köle olacağını ifade etmiştir.

Sa'dî-i Şîrâzî'ye göre insanlar aslında içindeki manevi boşluğu başka şeylerle doldurdukça sıkıntılar, rahatsızlıklar ortaya çıkmaktadır. Oysaki insan elest bezminde Cenab-ı Hakk'a söz vermiştir. İnsanın fitratında Rabbine yönelmek vardır. İnsan, fitratına uygun bir şekilde bir hayat sürmeyince ruhu bu durumdan huzursuzluk duymaktadır. Fıtrata uygun, Allah'a söz verdiğimiz biçimde yaşamadıkça rahatsızlıklar, sıkıntılar, hastalıklar çoğalmaktadır. Kaleme aldığı "Bostân" ve "Gülistân" adlı eserlerine dünyanın saadet yurduna, gül bahçesine dönmesi adına belki de bu sebepten bu isimler verilmiştir.

XIII. yüzyıl tasavvufun ehl-i sünnet çizgisinde teşekkül ettiği bir zamanda, tasavvufun ferdi yaşantıdan toplumsal yaşantıya geçtiği bir asırdır. Böylesi zor bir ortam ve dönemde sûfiler, Hak ehli bıkmadan, usanmadan hiçbir güç ve kuvvetten korkmadan insanlara değerlerini hatırlatmış, doğru bildiklerini söylemekten hiç geri durmamış ve onları fitratında olan şeye yönlendirmişlerdir. Bu uğurda gerektiğinde canlarını vermiş, şehadete erişmişlerdir.

Sa'dî-i'de "Bostân ve Gülistân" adlı eserlerinde insanlara kaybettikleri, yitirdikleri değerleri anlatmış, fitratında olana yönlendirmiştir. Hakkı söylemekten asla geri adım atmamıştır. Yeri gelmiş saraylar da hükümdarlara gerçekleri haykırmıştır. Fıtratından uzaklaşan insanlara, manevi değerlerini tasavvufi kavramlarla anlatmıştır. Misal olarak manevî boşluklarını doldurmak isteyen insanlara çareyi zikrullahta aramak gerektiğinden söz etmiştir. Yani Allah'ı anmak ve hatırlamakta. Daralan ruhların o zaman huzura ereceğini bizlere hatırlatmıştır.

KAYNAKÇA

Abdurrahman-ı Câmî. *Evlîyâ Menkıbeleri: Nefahâtü'l-Üns*. ed. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara. çev. Lâmiî Çelebi. İstanbul: Marifet Yayınları, 2008.

Akdağ, Eyyup. *Kazancizâde Emîn Edîb Efendi'nin Hayatı, Eserleri Ve Tasavvufî Görüşleri*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Altuntaş, Halil - Paçacı, İbrahim. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2009.

Avcıoğlu, Gamze Gizem. *Sa'dî-yi Şîrâzî'nin Hayatı, Eserleri ve Türk Edebiyatındaki Yeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Aybey, Salih. "Sadî Şîrâzî'nin 'Bostan' Ve 'Gülistan' Adli Eserlerinin Din Eğitimiindeki Yeri Ve Önemi". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 18/69 (15 Ocak 2019), 425-437.

Ayten, Ali - Düzgüner, Sevede. *Tasavvuf Psikolojisine Giriş: Bireysel Arınma ve Güzel Ahlak*. İstanbul: Sufi Kitap, 1. baskı., 2017.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, Genişletilmiş 2. basım., 2004.

Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Tarifât Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.

Cürcânî, Seyyid Şerîf el-. *et-Ta'rifât*. Beyrut-Lübnan: Daru'l Kütübî'l İlmiyye, 1. Baskı., 1983.

Çanga, Mahmut. *Kur'an-ı Kerim Lügati İlâvelerle Mu'cemü'l Müfehres*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

Çiçekler, Mustafa. "Sa'dî-i Şîrâzî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/405-407. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Eflâkî, Ahmed. *Âriflerin Menkıbeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. 2 Cilt. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1. Baskı., 1973.

Fîrûzâbâdî, Muḥammed. *El-Okyânûsul-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsul- Muhît Tercümesi*. çev. Mütercim Âsım Efendi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı., 2013.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâü ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dar'ül Marife, 2010.

Göktaş, Vahit - Tenik, Ali. *Zikir*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2015.

Gözel, Uğur. *Şeyh Abdullah Sirâceddin Ve Suriye'nin Kuzeyinde Tasavvuf*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Gül, Halim. *Mesnevi'de Kur'ânî Referanslar ve Kur'an Ayetlerine Getirilen İşârî Yorumlar*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.

Hücvîrî, Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcûb*. Kahire: Mektebetüs Sekafetid Diniyye, 1. Baskı., 2007.

İbn Atâullah el-İskenderî. *Tasavvufî Hikmetler: Hikem'ül Atâiyye*. çev. Selahattin Hacıoğlu. İstanbul: Kurtuba Kitap, 2009.

İbn Hâzım. *Güvercin Gerdanlığı: Sevgiye Ve Sevenlere Dair*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.

İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Baskı., 1993.

- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. 9 Cilt. Lübnan-Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı., 1999.
- Karaismailoğlu, Adnan. "Bostân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/307-308. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kayalıoğlu, Metin. *Sa'dî-i Şîrâzî'nin Hayatı Ve Tasavvuf Anlayışı*. Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim. *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*. Beyrut: Darü'l Kütübî'l İlmiyye, ts.
- Kurnaz, Cemal. "Bülbül". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 6. İstanbul: TDV Yayınları, 1992. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bulbul>
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. 2 Cilt. Kahire: Dar'ül Meârif, 2010.
- Merçil, Erdoğan. *Fars Atabegleri Salgurlular*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. baskı., 1991.
- Merçil, Erdoğan. "Salgurlular". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 36/29-31. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Şîraz". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/182-184. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 27. basım., 2016.
- Râgıb el-İsfehânî. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. Dimaşk-Beyrut: ed-Dâru's-Şâmîyetü, 1. Baskı., 1991.
- Sa'dî-yi Şîrazî. *Sa'dî-yi Şîrazî Divanı*. çev. Nimet Yıldırım. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1. Baskı., 2022.
- Safa, Zebîhullâh-i. *İran Edebiyatı Tarihi*. çev. Hasan Almaz. 2 Cilt. Ankara: Nüsha Yayınları, 2002.
- Semerkandî, Devletşah. *Devletşah Tezkiresi*. çev. Necati Lugal. 3 Cilt. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma*. Darül kütübil-hadis, 1960.
- Sühreverdî, Şehâbeddin. *Avârifü'l-ma'ârif*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 1. Baskı., 2006.
- Şîrâzî, Sadî. *Bostan ve Gülistan*. çev. Osman Koca. İstanbul: Beyan Yayıncılık, 1. edition., 2009.
- Şîrâzî, Sa'dî-yi. *Hükümdarlara Öğütler*. çev. Turgay Şafak. İstanbul: Büyüyen Ay, 1. baskı., 2016.
- Tenik, Ali - Göktaş, Vahit. "Tasavvufi Düşünce ve Zikir Ve Zikrin Benlik İnşasına Etkisi". *Toplum Bilimleri Dergisi* 8/15 (ts.).
- Yılmaz, H. Kâmil. "Sühreverdî, Şehâbeddin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/40-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Zavotçu, Gencay. "Sa'dî, Düşüncesi ve Etkileri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 16/40 (01 Mart 2010), 47-58.

